
ПОЛІТИКА. НАУКА. ТЕХНІКА.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 РОКУ.

О. ГЕРМАЙЗЕ.

Майбутній історик, оглядаючи першу четвертину ХХ ст., змушений буде визнати, що пройшла вона надто бурхливо, відбиваючи й чітко виражено й навки сторінки всесвітньої історії. За 25 років на Україні пережили ми і найвищо-бунтарські, що з голодного безземельного одчаю повстали, селянські розрухи Лівобережжя 1902 року і бурхливу боротьбу 1905 року, і, нарешті, величні й епохальні події, що з 1917 роком розламують історичний процес східної Європи, кладучи початок героїчно-пролетарській СРСР., прориваючи єдиний і міцний фронт капіталістичного панування.

Коли нашу епоху ми сприймаємо, як епоху героїчного початку, то очевидно явища, що відбулися до неї, мусимо мислити ми, як кінцеве передсмертне для старого. Але в тих явищах чимало знайдемо ми такого, що провіщує змагання нашої доби, формує і ставить реалізовану в наш роки боротьбу. 1905 рік був саме таким могутнім віздуном, і його соціально-виховавча роль для широких пролетарських мас незмірно велика. Далеко не вповні ще вистудійовано епоху, що від нас віддалена дваїтькома роками. Нині багато людей саме монографічно студіюють її, і повне розуміння її — справа дуже близького часу. Тимчасом, навіть і за теперішнього рівня наших знань, можемо ми мати бодай схематичне й загальне уявлення про ті процеси, що відбувалися в 1905 році.

І в першу чергу ставимо ми перед собою питання про соціальний характер і відносини класової боротьби, що намітилися перед революцією 1905 року і виявилися в ході її. Помилково було б вважати, що російська революція 1905 року була звичайною буржуазною революцією. Російська буржуазія мусила стати до бою з російською монархією, з безвідповідальним свавільним пануванням у імперії бюрократії, але бій цей мав одбутися не в ХVІІІ ст., як у Франції і не в ХІХ, як у середній Європі, а в ст. ХХ, позначеному найвищим розвитком світового капіталізму. Дарма, що Росія була економічно відсталою країною. Світове господарство остільки звязане, що в ХХ ст. можна цілком говорити про єдиний фронт по лінії класової солідарності на всій Європі, коли ще не на всьому світові. І звідцілья випливав не тільки вузько-місцевий, східно-європейський характер російської революції, але й її всесвітнє значіння. І в таких умовах російська буржуазія мусила повторювати „зади“ класової боротьби західної буржуазії без колишнього буржуазного завязання, без революційної романтики, що у Франції часами у героїзм переходила. Російська буржуазія похолохливо бурсалася, змагавшись із класовим своїм супротивником — дворянством і бюрократією і смертельно боячися кликати собі до помочи страшу на силу російського

Редакція в найближчих числах журналу має дати низку статтів, що освітлюватимуть хід і значіння революції 1905 р. на Україні. Першою з цієї серії подаємо статтю т. Гермайзе.

пролетаріату. Звідділя впливає постійна непевність політичної лінії російської буржуазії, її готовність іти на спілку з самодержавством, коли червона примара пролетарської боротьби виразно вставала перед буржуазією. Коли до цього додати ще й погану класову зорганізованість російської буржуазії, її млявість, консерватизм, полохливість, то надто яєним стане, що „буржуазна“ революція 1905 року не могла мати в собі патосу буржуазного змагання. Справжній патос цієї революції в героїчних спробах малочисленного різнонаціонального пролетаріату Росії повалити самодержавство і одночасно „на плечах ворога“ стати до бою з буржуазією, жалкою, малосильною і сервілістичною перед сильним. Глибокий патос полягає в тому, що пролетаріат у Росії, такій селянській, за статистикою, зумів зрозуміти світове завдання своєї боротьби, що зводиться мала до прориву єдиного ієсвітнього капіталістичного фронту, тут у Росії слабшого, ніж де-інде; і пролетаріат робить героїчні зусилля повести за собою село, оформити й підпорядкувати собі його стихійне бунтарство. 1905 рік це пролог до революції 1917 року, школа для пролетарських мас, практична справа для пролетарської класової боротьби.

Таке загальне розуміння суті класової боротьби, що точилася в 1905 р., зовсім не відкидає потреби детальнішого аналізу соціальних відносин і революційних передумов, що, намітилися й склалися перед революцією. Навпаки, тільки аналіз допомагає нам спізнати саму механіку класової боротьби, і те, якими шляхами і в яких формах мільйонів маси Росії своїм неорганізованим рухом давали ґрунт пролетаріату вести свою класову лінію, іти до своїх завдань.

Надзвичайно складно й заплутано уклалися соціальні й національні відносини на Україні наприкінці ХІХ й на початку ХХ ст. Україна втягувалася у вир капіталістичного життя—ця коротка фраза формулує складний процес. Оживлено функціонують порти Чорномор'я, стягуючи хліб із українських нив, кидаючи капітали в хлібну торгівлю й викликаючи торговельний ажіотаж і капіталістичну спекуляцію.

Здіймаються по селлах цукроварні, примушуючи селянина перебудувати своє господарство переходом на інтенсивну бурякову культуру, і разом із тим пролетаризуючи його. В Донецькому басейні шалено зростає залізна та кам'яновугільна промисловість, притягаючи колосальні капітали чужосторонньої буржуазії. Всі жалі та нарікання де-кого з українських „патріотів“, як це зазначали в свій час українські публіцисти-марксисти, що на Україні йде занепад продукційних сил, були голословні й ні на чому не сперті. Навпаки, Україна в останні десятиліття ХІХ в. пережила дуже глибокий здвиґ до індустріалізації, до втягнення в капіталістичне життя. Наведу для ілюстрації де-які цифри. За шість, напр., років з 1893 до 1899 р. у Донецькому басейні здобування кам'яного вугілля зросло на 135%; заліза й стали на Україні в 1885 р. було вироблено—2.584 тис. пудів, а в 1897 р. уже 24.398 тис. пудів. Цукрових заводів в усій Росії за час від 1889 до 1899—900 р.р. зросло з 228 до 268, а вироблений цукор піднявся з цифри в 24,6 міл. пудів у 1889 р. до 48,5 міл. пудів в 1899 р. Значна більшість цукроварень і цукрової продукції припадала на Україну. В десятиліття з 1881—1890 р. на Україні всіх промислових закладів було засновано 500, в останнє десятиліття ХІХ в. (1891—1900) їх засновується аж 1.099. З 2.526 промислових закладів, що існували на Україні на початок ХХ ст.,—заснованих у 90 р.р. виносило аж 48,5% цифра занадто промовиста, щоб її треба було ще якось коментувати. Одночасно зі втягуванням, і то дуже прискореним, України в капіталістичне життя, зростало число пролета-

ріяту на Україні, формувався цей клас, представлений раніше мало не виключно тільки сільсько-господарським батрацтвом.

З 1870 до 1900 року на Україні робітництва збільшилось аж на 151%¹; саме в 1861—70 р.р. пересічно число пролетаріату на Україні доходило до 142.609, в 1891—1900 р.р. бачимо його вже—259.131; зокрема на 1900 рік припадає 327.424.

Пстужий зріст індустрії на Україні під кінець ХІХ ст. висидував буржуазію як організатора господарського життя. Але буржуазія на Україні була занадто різноманітна, неоднакова, щоби могла об'єднатися і творити одну політику, в один бік тягнути. З теорії класової боротьби ми знаємо, що існує не тільки класова солідарність і класова об'єднаність, але поруч із тим і внутрі-класове змагання окремих груп даного класу. А буржуазія на Україні була поділена на антагоністичні групи. Почати з того, що в галузі гірничої і металообробної промисловости панував, як уже було сказано, закордонний капітал. Із 22-х, напр., найбільших металообробних заводів (виплав чавуна, криці, механічні заводи) на Україні, тільки один Харківський паровозобудівельний завод не належав закордонним капіталістам, а був у руках російських акціонерів. Отже тут буржуазія на Україні появлялася в формі інтернаціонального хижачства, що особливо цинічно виставляла свою єдину мету—дістати зиск, не прикриваючи своїх прагнень будь-яким ліберальним культурництвом або національним сентименталізмом, як це буває там, де буржуазія виростає з місцевого ґрунту. В цукровій промисловості бачимо капітали трьох різних буржуазних груп. З одного боку перетворений на промисловий—аграрний капітал польських поміщиків, услід за ними поважним конкурентом стояв капітал єврейської, колись лихварсько-маклерської і торговельно-фінансової, буржуазії, і обом цим групам протиставлявся капітал російського дворянства та бюрократії, що тут на Україні виростав під протегуванням російської монархії для кращого „обрусення“ края і „насадження истинно-русских начал“.

Розуміється, що ці обставини аж ніяк не могли сприяти зміцненню політичних сил буржуазії на Україні її опозиційність супроти монархії була майже до нуля зведена, а місцеві капіталісти з табору протегованих урядом російських бюрократів навіть вірною й міцною опорою служили „отечеству і престолу“. Всеросійський антисемітизм і войовниче русифікаторство формувалося головню тут, де йшла внутрі-класова буржуазна гризня на ґрунті конкуренції і націоналістичних „вожделений“. Як-що згадати, що на правобережній Україні націоналістичні полонофобські апетити розгорались і в галузі капіталістичного землеволодіння, то картина внутрішніх антагонізмів пануючого на Україні класу стане ще виразнішою для нас.

Розвиток капіталізму на Україні другою стороною свого руху формував клас пролетаріату. Придивімось, яким він був у нас в епоху до першої революції. Твердження, яке ми виставили, що наприкінці ХІХ в. капіталізм на Україні розвивається гігантським темпом, може підказати невірну думку про зростання в числі і зміцнення в формах класової боротьби та організаційних пролетаріату на Україні. Маса українського пролетаріату всамперед не являлася пролетаріатом важкої індустрії, яка власне й трощить „психологію спролетаризованого селянина, утворюючи з нього дійсного „робітника“. В кінці ХІХ ст. тільки 4,1%² всього українського індустріального робітництва працювало на підприємствах тяжкої індустрії, де число робітників сягало по-над 1000 робітників у кожному. В чималих підприємствах з числом робітників від 500 до 999 працювало 30,6%³ індустріального робітництва, найбільше пролетаріату зайнято було

в середніх підприємствах із числом робітників від 100 до 499; тут їх було 38,5% всього робітництва. Решта робітництва працювала по підприємствах малих. Загальна сума пролетаріату на Україні на ч. с. перепису 1897 року була досить солідна абсолютно, саме виносила 1.480.169 люду при 23.430.407 усієї людности та 5,937.630 самостійної людности (голів родин). Отже на 100 душ української людности припадало 6 робітників, а на 100 душ самостійних — аж 25 робітників.

Але ці обрахунки, які наводимо ми вслід за М. Поршем, користуючись його статистичними про українське робітництво працями, — тратять на своїй ефектності, коли ми згадаємо, що з-посеред усього робітництва на Україні аж 28,6% падало на робітників, зайнятих у сільському господарстві, 42,6% припадало на робітників, поєдених, чорноробочих та слуг. Отже не індустріального пролетаріату на Україні в останні роки XIX ст. була величезна супроти загальної маси сила — 71,2%. Лишалося отже тільки 28,8% загальної пролетарської маси, тій то тут, крім суто індустріальних робітників, маємо робітників, зайнятих у торгівлі та транспорті. І навіть те робітництво, що було звязане з великою чи середньою індустрією характером самої промисловости, було або сезонними робітниками, як на цукроварнях, скоріш сільсько-господарськими батраками, аніж пролетаріями в вузькому і спеціальному розумінні цього слова, а горноробочі на шахтах раз-у-раз вербувалися з заробітчан-селян. Отже загальна характеристика нашого пролетаріату в кінці XIX ст. — це не досить глибока його індустріалізація, тісна звязаність іще з селом, з хліборобськими інтересами. Робітником малоземельний селянин лишався немов тимчасово, бачучи в своїй роботі поневіряння саме без жодного просвітку, без жодних надій.

Маючи цю характерну особливість, пролетаріат на Україні мав іще й ту цікаву рису, що в національному відношенні він не був однаковим. „Україна, — писав автор статистичного дослідження над українським робітництвом — М. Порш, — є величезний робітничий ринок для багатьох країв російської держави, особливо-ж для Великої Росії“ (Зап. Наук. Тов. у Києві, кн. XI, ст. 116). Не-українського робітництва з-посеред усього пролетаріату на Україні було аж 28%.

„У нас нет профессионального класса, — писав 1899 р. дослідник ролі закордонних капіталістів на російську промисловість — Брандт, — в більшості випадків робочих потрібно тільки створювати, искати, привлекать из других мест. Это последнее обстоятельство особенно имеет место у нас на юге России (тоб-то Донецький басейн), где местное население даже за высокую рабочую плату не соглашается вступать в ряды рабочих предпочитая заниматься земледельческим трудом и... табачными промыслами... Возникновение на юге каждого нового завода сопровождается неизбежно этими явлениями: исканием рабочих в разных местах, часте весьма отдаленных, и привлечением рабочих из других уже существующих заводов“ (Брандт, Иностранные капиталы, т. II, ст. 249). Брандт наводить приклади, коли на нові заводи вивозилося виключно польських робітників, а інший автор описує робітників Донбаса в 1902 р. де багато „тульских, смоленских и всяких иных весел работников“.

У великій мірі не-український пролетаріат великого міста чи великого підприємства попадав під вплив русифікації, що її провідниками була заводська адміністрація, під вплив загальної російської атмосфери, в умовах якої уряд намагався протегувати промисловість і, таким чином, український характер постійного, не сезонного пролетаріату на Україні майже цілком стирався і тим самим невеликий числом пролетаріат відходив національно й культурно від селянської маси; намічався психологіч-

ний розрив між двома трудовими класами. Такі були характерні й своєрідні риси пролетаріату на Україні перед першою російською революцією.

В стані неповної індустріалізації і національно-культурного розриву з трудовою селянською масою знаходився клас, що мав формувати революційний рух і брати провід у боротьбі труда з капіталом. Побіч пролетаріату стояло селянство, і про нього лишається нам сказати декілька слів.

Цифри про мобілізацію земельної власності в другій половині XIX ст. яскраво свідчать про глибокий процес створення аграрно-капіталістичних відносин на Україні. Землевласницький по феодалній традиції клас дворянства пасує перед новими капіталістичними умовами ведення сільського господарства. Дворянство банкрутує поволі й одступається від своїх земель. З 1877 року до 1905 року дворяни втрачають 34,1% своєї колишньої власності (з 15.174.167 десятин в 1877 р. їм у 1905 р. належить усього 9.985.409 дес.).

За десятиліття 1893—1902 р.р. було складено продажних контрактів на землю на самому Лівобережжі—74.981, а на Правобережжі—21.209. Це свідчить, що капіталізація аграрних відносин іде жвавим темпом; земля стає ще-далі дорожчим товаром. Середня ціна на десятину на Лівобережжі на початку 90 р.р. була 84,47 кр., на початку XX ст. (1902 р.)—119,80 кр., на Правобережжі—на початку 90 р.р.—68,40 кр. на початку XX ст.—99,12 кр. Натуральним результатом зросту капіталістичних відносин на селі явилось збідніння, крайня павперизація українського селянства. На 1900 рік ми маємо такі цифри розподілу земельного наділу на 1 душу. На Харківщині на 1 душу припадало 1,9 десятин, на Полтавщині—1,5 д., на Чернігівщині—2 дес., на Київщині—1,2 д., на Волині—1,7 д., на Поділлі—1,2 д., на Херсонщині—2,2 д. і на Катеринославщині—2,3 д.

Ці пересічні цифри свідчать про крайнє малоземелля в українського селянства, і це малоземелля збільшується ще ближче до 1905 р. В цьому році, напр., надільної землі на Київщині на селянський двір припадало 3,4 десятини, а на 1 душу—0,65 десятини. Розуміється, що така скрута була скрутою крайньою. Селянство пробує шукати порятунку в переселенні. З України за 15 останніх у XIX ст. років (1885—1900) виселилося аж 360.692 душі, що складає 29;8% всього числа переселенців Європейської Росії.

Темп переселення можна з'їлюструвати тим, що за ці самі 15 років у Полтавщині переселення збільшилося по-над 20 разів, в Київщині та Катеринославщині в 30—40 разів, а в Чернігівщині по-над 60 разів.

Для великої маси збіднілого українського селянства виходом із страшного голодного становища було батракування, тиняння та поневіряння по сезонних сільсько-господарських роботах, або напів-голодна оренда поміщицької землі. І в тому і в другому випадках навіть найменшого задоволення своїх потреб селянин не діставав, і таким способом наростала енергія економічного незадоволення, попередник соціальної бурі. В масах зубоженого селянства гартувалися бунтарські настрої, що чекали тільки іскри, щоби спалахнути безформено-дикою селянською жакерією.

Оці всі моменти, що ми їх побіжно виклали, і доводиться мати на увазі, аналізуючи революцію 1905 року на Україні. Протеговані російською державою бюрократи-аграрії та російські капіталісти України, виконуючи волю „пославшого їх“, загартували в боротьбі з „инородцями“—своїми буржуазними й аграрними конкурентами—всеросійське чорносотенство, зробивши Україну гніздом контр-революції.

Трудові маси—селянство, збідніле і замордоване, спробається ілшки на стихійний, слабо організований протест із типовим характером риваєвого бунтарства.

Слабо індустріялізований і одірваний національно від революційного селянського елементу пролетаріат, іде слідом за передовим російським пролетаріатом, ігноруючи часто різноманітну своєрідність місцевих обставин. Але пролетаріатові за порівнюючи короткий час удається перебороти всі ненормальності свого становища і знайти вірну дорогу класової боротьби й керівництва боротьбою трудящих мас.

1905 р. пролетаріат на Україні разом із російським почав на практиці революційної творчості вчитися революційного діла, і школа, що її 12 років проходила пролетарська маса, була доброю школою, бо привела його до тих блискучих перемог і триумфів, свідками яких ми є.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ.

ЮХИМ РІЗНИЦЬКИЙ.

Переможець-пролетаріат, узявши владу до своїх рук, творить дивні „чудеса“. Величезні перемоги на господарчій та культурній фронті, що він їх досяг у порівнюючи відсталій країні в найнесприятливіших внутрішніх і зовнішніх умовах, викликають захват та здивування з боку численних чужоземних делегацій—робітників, учителів, депутатів, інженерів, учених, жінок, що без краю тягнуться до нашої країни. Тут бачать вони, всупереч наклепам закордонної буржуазної й соціалістичної преси, як переможець-пролетаріат, поховавши буржуазію, без жодного страху й жалю разом із останньою ховає всі прокляті питання, всі нерозв'язні суперечності, що шматують старий, наскрізь зогнилий, буржуазний світ. Робітниче питання, жіноче питання, аграрне питання, шкільна справа, житлове питання, питання релігійне—всі ці виплоди буржуазного ладу, всі ці гноянки на тілі людськості переможець-пролетаріат розрізав і вичищає поволі, але радикально й назавжди, викликаючи захоплення в серцях одних та прокляття й злісну ненависть—у інших. Але ось що найдивніше, що найбільше вражає: пролетаріат розгадав загадкового потворного сфінкса, що століттями наганяв жах на всіх здібних мислити й почувати, ц. т. так зване єврейське питання. „Єврейське питання, пише тов. Смідович, це одна з історичних болячок на тілі людськості, і в буржуазних країнах немає засобів її ліквідувати. За час революції вона страшенно нагноїлася. Але саме революція утворила потрібні умови, щоб вигоїти цю жахливу болячку“ („Емес“ № 196).

Пролетарська революція як-найкраще ствердила думку великого борця за інтереси робітничої класи Карла Маркса, що звільнення євреїв настане тоді, коли суспільство звільниться від єврейства, т. то від жадоби прибутку, від капіталізму. Бо й справді, єврейське питання в Росії—такий-же витвір соціально-політичного ладу, як і питання кожної іншої пригніченої нації. Як і це останнє, воно зводилось до експлоатації, до пригнічення величезної шостимільйонної єврейської маси з боку пануючих великоруських клас. Але-ж через особливі умови існування євреїв у царській Росії—відсутність власної території, брак громадської організації, що давала-б одсіч гнобителям, участь великих мас єврейства в дрібній торгівлі, через працю єврейських робітників у найвідсталіших галузях виробництва (ремісничій та кустарній)—єврейське питання мало тут